

Ryszard Wilczyński

Zjednoczona Europa – bogata w różnorodność i wyzwania dla odnowy wsi

Podsumowanie VI Europejskiego Kongresu Odnowy Wsi

Rola inicjatora i organizatora VI Europejskiego Kongresu Odnowy Wsi predysponuje do dokonania podsumowania, niemniej jest obarczona subiektywizmem głównego uczestnika zdarzenia postawionego przed faktem dokonania trudnego wyboru ze sporego zbioru treści tego wyjątkowego wydarzenia.

Godnym odnotowania jest charakter Kongresu. Powiódł się zamysł uczynienia z tego przedsięwzięcia święta wsi, które promieniuje poza miejsce samego wydarzenia i daje sposobność wniesienia wkładu oraz uczestnictwa wszystkim zainteresowanym. Kongres, będąc forum wymiany doświadczeń i idei pomiędzy osobami odpowiedzialnymi za przebieg odnowy wsi w poszczególnych krajach i regionach oraz ekspertami i reprezentantami nauki, był równocześnie manifestacją obywatelskiej mobilizacji uczestników procesu odnowy wsi, od Kamienia Śląskiego poczynając.

Formuła Kongresu jako otwartego i odświeżającego spotkania ludzi odnowy, oddziałującego poprzez wielowątkowość i wielość form przekazu, wzbogacona o aspekty kulturalne oraz, dzięki osadzeniu w scenerii bodaj najpiękniej w kraju wsi odnowionej, jaką jest Kamień Śląski, to nowa jakość oraz punkt odniesienia dla podobnych przedsięwzięć organizowanych w przyszłości w kraju.

Kongres należy widzieć nie w kategoriach statycznego „*resume*”, lecz jako wydarzenie - impuls wzmacniający proces odnowy wsi w wymiarze międzynarodowym, krajowym i regionalnym (ponad 100 wsi w województwie opolskim zamierza przystąpić w bieżącym roku do programu). Warto postrzegać Kongres jak starożytną olimpiadę - okres do kolejnego takiego wydarzenia, a nie jak zakończony i rozliczony projekt. Z tej perspektywy pytanie o wyniki będzie bardziej prawdziwe. Ponieważ pełną odpowiedź należy poczekać, więc na użytek niniejszej publikacji trzeba wydobyć fakty, jakie mogą ważyć w przyszłości zgodnie z patronującym Kongresowi hasłem **„Zjednoczona Europa – bogata w różnorodność i wyzwania dla odnowy wsi”**.

Dla zrelacjonowania międzynarodowego wymiaru Kongresu warto przypomnieć dzień inauguracji. Uczestnicy po oficjalnych wystąpieniach przeszli do centrum Kamienia Śląskiego i tam dokonali symbolicznego otwarcia poprzez wypuszczenie gołębi, które rozpięzchły się we wszystkich kierunkach jako postać dobrych nowin dla obszarów

wiejskich. W istocie, w najciekawszym wątku Kongresowej debaty - odnoszącym się do przyszłości europejskiej wsi, dominował optymizm.

W Kongresie nie uczestniczyli lub nie zabrali głosu zwolennicy odnowy wsi jako sposobu na przeciwstawienie się globalizacji. Ten nurt był silnie reprezentowany podczas V Europejskiego Kongresu Odnowy Wsi w 2005 r. w St. Pölten w Dolnej Austrii. Pogląd, że *wieś sama nie jest zdolna się obronić, wbrew czy z globalizacją* zasadniczo nie uległ zmianie. Optymizm brał się z przeświadczenia, iż istniejące polityki i systemy wsparcia, ustanowione przez regiony i wzmocnione środkami Unii Europejskiej na rozwój obszarów wiejskich, mogą skutecznie przeciwstawiać się negatywnym tendencjom.

Za cenne należy uznać te wystąpienia, które podejmowały kwestie wzmocnienia procesów rozwojowych poprzez właściwe planowanie przestrzeni wiejskiej. Alfons Dworsky z Uniwersytetu w Hannoverze wskazał na konieczność dokonania zmiany. Ukształtowany model przestrzeni zamkniętej o formie cebuli - sfer otaczających aglomerację, buforujących obszary wiejskie, skutkujący „wzrostem odległości” pomiędzy centrum a peryferiami, trzeba zastąpić modelem przestrzeni otwartej o formie dendrytu, gdzie na końcu biegnących z centrum dróg i infostrad, w dowolnym miejscu obszaru, mogą nieskrępowanie powstawać i rozwijać się ośrodki wzrostu.

Nie ma wątpliwości, iż planowanie przestrzenne niegdyś służące funkcji agrarnej, a następnie lokowaniu zabudowy i określaniu parametrów architektury, obecnie jest podstawowym instrumentem rewitalizacji oraz osiągania celów odnowy ustalanych przez samych mieszkańców. Powszechności i randze planów odnowy wsi rozumianych jako kompleksowe i szczegółowe określenie funkcji oraz sposobu zagospodarowania przestrzeni należy zawdzięczać wysoką jakość poszczególnych projektów, jak też odnowę miejscowości przeprowadzaną w sposób całościowy.

Znaczenie planowania przestrzennego na rzecz zintegrowania przestrzeni regionalnej i aplikacji zasad zrównoważonego rozwoju jeszcze wzrośnie. Z krajowej perspektywy należy ze smutkiem skonstatować, iż zarówno w odniesieniu do skali lokalnej, jak i regionalnej znajdujemy się ledwie na początku drogi. Niemniej głos planistów bodaj po raz pierwszy w historii europejskich kongresów odnowy wsi zabrzmiał tak wyraziście. Warto sugerować, aby ta tematyka była wiodącą treścią kolejnego takiego wydarzenia.

Powracając do rozważań o przyszłości wsi, trzeba przywołać wystąpienia strony polskiej. Dwugłos Wacława Idziaka i niżej podpisanego dowodzi, że wobec występującej w sferze materialnej luki rozwojowej pomiędzy obszarami wiejskimi Europy zachodniej i nowych krajów UE, kształtowanie przyszłości wsi należy oprzeć na czynnikach

niematerialnych. Trzeba wykorzystać naturę globalizacji. Odwołując się do zasobów wiedzy i umiejętności społeczności lokalnych, można wprowadzić wieś w nową gospodarkę. **Wieś przyszłości** powinna uczyć siebie i innych, rozwijać kooperację i współpracę sieciową. W ramach konceptu wsi tematycznej ma odnosić korzyści ze specjalizacji lub korzyści te wyprowadzać z sieciowej kooperacji poszczególnych grup mieszkańców.

Optymizm wzmacniały głosy wskazujące na wzrost atrakcyjności wsi (Luksemburg), a studziły te, które wskazywały na niekorzystny wpływ zjawisk spowodowanych intensywnością odpływu mieszkańców (emigracja za pracą - Polska, migracja do obszarów korzystniejszych warunków życia - wschodnie Niemcy, migracji do ośrodków miejskich przeżywających boom inwestycyjny - Słowacja) i stan wyraźnej bezradności polityki regionalnej nieznajdującej sposobów adekwatnego przeciwdziałania.

Kolejnym interesującym wątkiem Kongresu jest kształt programów regionalnych animujących proces odnowy wsi w aspekcie zróżnicowanego poziomu rozwoju krajów poszerzonej Unii Europejskiej.

Kraje, gdzie rozpoczęła się odnowa wsi, o wysokim poziomie rozwoju gospodarczego i cywilizacyjnego obszarów wiejskich, koncentrują się na jakości, innowacyjności i uspołecznieniu projektów, regionalnym zintegrowaniu procesu odnowy wsi oraz powiązaniu projektów w ramach mikroregionalnych (podejście Leader) lub regionalnych koncepcji. W pełni wykorzystują one planowanie oraz rozwinięte merytorycznie i instytucjonalnie doradztwo fachowe. Koncentrują wsparcie na wybranych dziedzinach (np.: wzmocnienie lokalnej gospodarki poprzez odnawialne energie, utrzymanie lub utworzenie nowych miejsc pracy, zmiana funkcji obiektów dla zachowania typowej zabudowy) obszarach lub typach miejscowości. Proces odnowy wsi wzmacniany jest przez podejście Leader lub strategię gminne odwołujące się do Agendy 21. Dominuje krajobraz wsi całościowo odnowionej zarówno przestrzeni publicznej, jak też posesji prywatnych. Wysoki standard materialnych warunków życia pozwala skoncentrować wysiłek na społecznych aspektach odnowy - utrzymaniu atrakcyjności i żywotności wsi poprzez autentyczne, włączające ogół mieszkańców życie wspólnotowe (duchowa odnowa wsi). Dominuje wiara w siłę sprawczą lokalnie i regionalnie wypracowanych rozwiązań opartych na partnerstwie społeczności wiejskich i władz.

W Polsce sytuacja jest odmienna, nieco zbliżona do czasu, gdy na przełomie lat 70. i 80. odnowa wsi rodziła się na zachodzie Europy. Własne programy mają tylko trzy województwa i jedynie tam podejmowane są próby regionalnego sterowania procesem

odnowy wsi, a uzyskane efekty pozwalają niektórym miejscowościom na działania właściwe dla zaawansowanej fazy odnowy. Jednak w wymiarze krajowym pojęcie odnowy wsi kojarzone jest z działaniem Sektorowego Programu Operacyjnego.

Ze względu na małe środki finansowe i wielość potrzeb przedsięwzięcia są niewielkie, polegają na usuwaniu barier i nadrabianiu zapóźnień cywilizacyjnych, szczególnie w zakresie infrastruktury społecznej. Troska o jakość projektów jest mała. Obiektywna potrzeba dostosowania projektów do lokalnej i regionalnej specyfiki ustępuje dążeniu do osiągnięcia efektu rzeczowego przy minimalizowaniu nakładów. Udział planowania przestrzennego w formułowaniu koncepcji rozwojowych i doradztwa fachowego jest nikły i nieuznawany za konieczny. Całościowa odnowa miejscowości jest odległą perspektywą, a zapatrzenie w wykorzystanie środków unijnych hamuje rozwój programów regionalnych, bez których animacja odnowy wsi jako kompleksowego i trwałego procesu rozwojowego nie jest możliwa. Brakuje realnego partnerstwa, podmiotowości sołectw i współdziałania z raczkującymi jeszcze mikroregionami Leader.

Generalizując, w Polsce właściwa postać odnowy wsi jako oddolnego procesu rozwojowego, a nie mechanicznego działania polegającego na wykorzystaniu środków unijnych, dopiero się kształtuje. Zaistnieje, o ile uda się uniknąć zagrożeń, o których szeroko traktowałem w swoich wystąpieniach.

Sytuacja na Słowacji w niektórych aspektach jest jeszcze trudniejsza. Przyspieszenie gospodarcze po akcesji do UE wysysa ludzi ze wsi. Przy relatywnie niskim poziomie tożsamości społeczności lokalnych i słabości struktur samorządowych wielu miejscowościom grozi zapaść. Niemniej centralnie prowadzony słowacki program odnowy wsi może być przykładem promocji wzorców oraz wspierania projektów służących zachowaniu i tworzeniu specyfiki oraz regionalnego stylu architektury, a także urządzania przestrzeni wiejskiej. Osiągnięto to poprzez powiązanie fachowego doradztwa dla poszczególnych projektów z niewielkimi dotacjami na ich realizację, czym zajmuje się agenda Ministerstwa Środowiska Republiki Słowackiej.

Odnowa Wsi w Czechach jest podobnie zorganizowana, a dzięki znacznie wyższemu poziomowi finansowania, skalą, jakością projektów, zdolnością osiągania regionalnie określanych celów, upodabnia się do austriackiej odnowy wsi, na której się wzorowano.

Wystąpienie Henninga Kuschnig z Saksońskiego Ministerstwa Środowiska i Rolnictwa wzmocniło przeświadczenie, że programy odnowy wsi mają większą skuteczność i wywierają silniejszy wpływ w tych regionach, gdzie ich kształt, kierunki i stosowane instrumenty wsparcia stanowią wyraz samodzielnej polityki wobec obszarów wiejskich, niezależnie od działań finansowanych ze środków UE. Odnosi się to jednak do tych krajów, regionów i landów, gdzie programy odnowy wsi mają szeroki zakres pod względem: ilości

aktualnie uczestniczących wsi (gmin), kompleksowości (planowanie, animacja udziału społeczności lokalnej, projekty miękkie i inwestycyjne), wspierania różnorodnych projektów, szerokie spektrum beneficjentów (przedsięwzięcia publiczne, prywatne i kościelne).

Jednak poszczególne kraje, regiony i landy przypisują programom odnowy wsi różne znaczenie - od roli pomocniczej i aktywizującej (Vorarlberg, Karyntia) po funkcję głównego elementu polityki regionalnej wobec obszarów wiejskich (Dolna Austria, Nadrenia Palatynat, Bawaria, Saksonia, Turyngia). Powszechność wsparcia i szerokie oddziaływanie programu jest możliwe przy relatywnie niskich nakładach (ok. 4 € na 1 mieszkańca obszarów wiejskich na rok w Dolnej Austrii) oraz wysokich (kilkadziesiąt € w Bawarii, Saksonii i Turyngii).

Duży poziom nakładów (ukierunkowany strumień dotacji) umożliwia **sterowanie** procesem odnowy wsi w ten sposób, że szeroki zakres wsparcia wybranych dziedzin i licznych projektów pozwala na prowadzenie **całościowej odnowy** większości miejscowości. Niższy poziom nakładów wymaga innego - jakościowego podejścia, dla którego bardziej właściwe jest pojęcie **modelowania**. Wysiłek skupiony jest na oddziaływaniu na świadomość wiejskiego przywództwa, rekomendowaniu rozwiązań właściwych dla aktualnego stanu zaawansowania odnowy wsi oraz wspieraniu wzorców i innowacji, a następnie promocji wyników dla zainspirowania ogółu społeczności lokalnych.

Prezentowane powyżej różnice pomiędzy poszczególnymi regionalnymi (landowymi) programami odnowy wsi i odmiennoscą podejścia w zależności od wysokości zaangażowanych środków znalazły wyraz w określeniach „odgórna” (bawarska) i „oddolna” (dolnoaustriacka) odnowa wsi. Sugeruję jednak, aby zróżnicowanie to widzieć poprzez przewagę instrumentarium dotacji (sterowanie) lub instrumentarium inspiracji (modelowanie).

Przedstawiona „elastyczność” kształtowania programów regionalnych jest ważna dla Polski i innych krajów, gdzie poziom dostępnych środków jest niewielki, a stan rozwoju gospodarczego i cywilizacyjnego przez następne kilkanaście lat nie pozwoli na powszechną i całościową odnowę wsi. Możliwość skupienia się na aspektach jakościowych pozwala uzyskać wyniki porównywalne z krajami zaawansowanej odnowy wsi, gdy rezultatów tych będziemy oczekiwać na polu **specjalizacji wsi** i tworzenia **wsi tematycznych**, a następnie regionalnym powiązaniu projektów i sieciowej współpracy.

W najbliższych latach województwo opolskie, poprzez taki profil programu regionalnego, zamierza rozwijać odnowę wsi. Będzie temu służyć aplikacja **modelu przebiegu procesu odnowy wsi**, aby na drodze ewolucji prowadzi do wysokiego zaawansowania procesu odnowy i stanu określanego pojęciem **wsi specjalizacji i kooperacji**. Koncepcja ta daje

wsiom perspektywę rozwojową szerszą niż w przypadku wsi tematycznych, których powstawanie limitują konieczność znalezienia unikalnego pomysłu, lokalne uwarunkowania, jakość przywództwa, dostępność fachowego doradztwa.

Powiązanie zdolności modelowania procesu odnowy wsi (program opolski) z możliwością wpływania na sposób kształtowania przestrzeni wiejskiej i jakość projektów (program słowacki), tworzy optymalną postać regionalnego programu odnowy wsi możliwa do zastosowania przez regiony w nowych, mniej zasobnych krajach Unii Europejskiej.

Na zakończenie rozważań nad kształtem regionalnych programów odnowy wsi i znaczenia finansowej ich zasobności przywołam stwierdzenie p. Alfonsa Dworsky'ego, iż *odnowę wsi trzeba traktować jako porażkę polityki wobec obszarów wiejskich*. Dziesięciolecia dominacji paradygmatu modernizacji zmierzały do osłabienia lub pozbawienia społeczności wiejskich podmiotowości i odebrania im możliwości samostanowienia. Narzucanie wzorców i rozwiązań z zewnątrz wytworzyło problemy i bariery rozwojowe. Dopiero skala kumulacji negatywnych zjawisk, w momencie gdy zagroziła rozwojowi całych społeczeństw, spowodowała otrzeźwienie i zwrot, który zaowocował zaistnieniem nurtu odnowy i przyjęciem paradygmatu rewitalizacji.

Prelegent podał przykład Szwajcarii, gdzie programy odnowy wsi nie istnieją. Nie ma ich, gdyż w tym kraju społeczności lokalne przez setki lat utrzymały i rozwijały swą podmiotowość oraz zdolność samodzielnego kształtowania swych miejscowości. Mogły to czynić drogą świadomej i twórczej adaptacji wzorców i rozwiązań, adekwatnie do potrzeb wyznaczanych przez otoczenie.

Stwierdzenia te warto traktować jak swoiste *memento*, iż miarą postępu jest zakres wolności i podmiotowości obywatelskiej oraz samostanowienia lokalnych wspólnot, nie zaś wielkość strumienia środków odgórnej, publicznej interwencji.

Prócz planowania przestrzennego, to działania na rzecz wzmocnienia, a w niektórych krajach wręcz uzyskania podmiotowości i samostanowienia wspólnot lokalnych, winny wyznaczać główny nurt odnowy wsi, który wymaga zmian systemowych i nowych regulacji prawnych.

W wymiarze krajowym oznacza to konieczność dokonania istotnych przewartościowań. Nadmierne skoncentrowanie władzy publicznej wszystkim szczeblom na wykorzystaniu unijnego wsparcia przesłania oczywistą prawdę, że trwały i znaczący postęp na obszarach wiejskich nie jest zależny od ilości środków, lecz od skali udziału i zaangażowania społeczności lokalnych w procesy rozwojowe. Scentralizowany model polskiej gminy, w którym liczne sołectwa są tylko „jednostkami pomocniczymi”, jest największą barierą

rozwojową obszarów wiejskich. Ten sposób myślenia przyświecał I Polskiemu Kongresowi Odnowy Wsi w roku 2002. W Kamieniu Śląskim, pięć lat później, znalazł on potwierdzenie. Bez ustawowego wyposażenia sołectwa w zdolności decyzyjne i możliwości finansowe oraz bez ustanowienia prawnego zobowiązania samorządu terytorialnego do wspierania **inicjatyw obywatelskich** (w prawie dotąd brak takiej instytucji), dokonanie jakościowej zmiany kształtu polskiej wsi, ku czemu w latach 2007 - 2013 jest wyjątkowa okazja, może nie nastąpić. Trzeba wspomnieć, iż uczestnicy Dnia Polskiego Kongresu przyjęli obszerne stanowisko, które zawiera diagnozę kluczowych problemów rozwojowych obszarów wiejskich w Polsce oraz stosowne rekomendacje sposobów przeciwdziałania. Część zawartych w stanowisku kwestii została już powyżej podniesiona. Dla zachowania zwięzłości relacji nie przywołuję pozostałych kwestii, sugerując jedynie, aby treść stanowiska traktować jak integralną część niniejszego podsumowania.

Ważnym wątkiem kongresowej debaty jest relacja pomiędzy starymi a nowymi krajami UE, jako obszarami zaawansowanej i początkującej odnowy.

Z jednej strony mamy potencjał wieloletnich doświadczeń i tysiące zrealizowanych projektów, z drugiej natomiast zapotrzebowanie na klarowne odpowiedzi co do sposobu postępowania i oczekiwanie na konkretną pomoc. Tak zarysowanej sytuacji starał się sprostać ekspert Europejskiego Stowarzyszenia Rozwoju Obszarów Wiejskich i Odnowy Wsi ARGE Peter Schawerda.

Stwierdził on, iż „pochyła” z zachodu na wschód jest twardym faktem, a drogi obszarów wiejskich obu części Europy w przeszłości nieodwracalnie się rozeszły, tworząc dwa przebiegające obok siebie nurty, bez styczności i prawdopodobieństwa, że kiedykolwiek zleją się ze sobą. Uwarunkowania obszarów wiejskich w każdym miejscu są na tyle różne, że wymagają indywidualnego i niepowtarzalnego podejścia. Podejście to, jeżeli ma być adekwatne do sytuacji, musi powstawać lokalnie i być wdrożone przez „miejscowych aktorów”. Dowodzą tego dziesiątki wsi i projektów zgłaszanych do Konkursu o Europejską Nagrodę Wsi, w tym z terenu Polski, których, jak innych w Europie, też nie da się sprowadzić do wspólnego mianownika.

Pozbawia to złudzeń na prosty transfer know - how, jednocześnie podpowiada optykę twórczego spojrzenia na sytuację i relacje obu stron. Nie należy oczekiwać, że pojawią się jednoznaczne odpowiedzi i oferta prowadzenia za rękę.

Zatem, co mogą zaoferować regiony zaawansowanej odnowy? Propozycja polega na uczestniczeniu w międzynarodowej wymianie doświadczeń i konfrontowaniu rozwiązań, gdzie prezentowany przykład może być wzorcem, inspiracją, potwierdzeniem lub zaprzeczeniem, zależnie z czym jest konfrontowany. Bezpośrednie zetknięcie z projektem

oraz społecznością prowadzącą odnowę wsi uświadamia spektrum możliwych rozwiązań. Spojrzenie na wieś, która przeszła całościową odnowę, gdy dla wsi swego regionu jest to odległa perspektywa, pozwala pokonać „żabią perspektywę” stanu wyjściowego i stworzyć wyobrażenie stanu docelowego. Jest to inspirująca podróż „w przyszłość własnych wsi”, która w oglądanej wersji się nie zdarzy, ale można z niej wiele zaczerpnąć.

Europejskie Stowarzyszenie Rozwoju Obszarów Wiejskich i Odnowy Wsi ARGE, skupiające 20 europejskich państw i regionów, w ostatnim okresie otworzyło się na członkostwo gmin i mikroregionów Leader. ARGE pracuje według formuły współpracy sieciowej, która to formuła na lata 2007 - 2013 określa standard postępowania podmiotów zaangażowanych w rozwój obszarów wiejskich i ma za zadanie wzmocnić oddziaływanie unijnych instrumentów wsparcia.

Województwo opolskie pozostaje jedynym polskim członkiem ARGE. Warto to zmienić i dokonać szerokiego włączenia polskich regionów we współpracę międzynarodową, zyskując w ten sposób doświadczenia i powiązania dla krajowej sieci obszarów wiejskich.

W trakcie Kongresu, pierwszy raz w Polsce, odbyło się posiedzenie Oficjalnej Rady Doradczej ARGE. Kierownicze gremium Stowarzyszenia. Ustalono, iż „Przewodnia wizja rozwoju obszarów wiejskich i odnowy wsi w Europie” (Leitbild für Landentwicklung und Dorferneuerung in Europa) - przyjęty w roku 1996 podstawowy dokument programowy ARGE - zostanie zmieniony.

Wykonanie tej decyzji może sprawić, iż w dyskusji nad przyszłością wiejskiej Europy głos ARGE zabrzmie donośniej i skuteczniej. Nie ma rzeczy ważniejszej niż zajmowanie się przyszłością. W ten sposób tworzą się wizje kształtujące świat. Ufam, iż odnowiona „Przewodnia wizja...” (Leitbild) będzie miała ten walor. Jednak ta część dorobku VI Europejskiego Kongresu Odnowy Wsi będzie dostępna ocenie dopiero za jakiś czas.